

تأثیر ایمان بر پیشرفت علم از منظر مقام معظم رهبری

فاطمه ذوالفقار^۱

چکیده

ایمان در اندیشه اسلامی همواره به عنوان پشتوانه‌ای برای تعالی فردی و اجتماعی انسان شناخته شده است. از سوی دیگر، علم و پیشرفت علمی یکی از مهم‌ترین ابزارهای رشد و توسعه جوامع به شمار می‌آید. پرسش اساسی این پژوهش آن است که ایمان چه نقشی در رشد علمی ایفا می‌کند و چگونه می‌تواند توانمندی‌های علمی فردی و ظرفیت‌های علمی اجتماعی را ارتقا بخشد. این مقاله با روش تحلیلی - اسنادی و با بهره‌گیری از منابع دینی، آثار اندیشمندان مسلمان و بیانات مقام معظم رهبری، به تبیین ابعاد مختلف این رابطه پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد ایمان در سطح فردی، انگیزه، پایداری و رعایت اخلاق علمی پژوهشگر را تقویت می‌کند و در سطح اجتماعی، زمینه‌ساز اخلاق جمعی، سیاست‌گذاری پژوهشی عادلانه و تمدن‌سازی علمی می‌شود. بر این اساس، می‌توان نتیجه گرفت که ایمان و علم نه دو حوزه جداگانه، بلکه مکمل یکدیگرند و در هم‌افزایی، بستری برای پیشرفت پایدار و تحقق تمدن نوین اسلامی فراهم می‌آورند.

کلیدواژه‌ها: ایمان، علم، پیشرفت علمی، اخلاق علمی، تمدن اسلامی، مقام معظم رهبری.

^۱ . دانش آموخته سطح ۲، مدرسه علمیه حضرت زینب (سلام الله علیها).

مقدمه

امروزه پیشرفت علمی یکی از مهم‌ترین شاخص‌های اقتدار و توسعه هر جامعه به شمار می‌آید. با این حال، تجربه تاریخی نشان داده است که علم بدون معنویت و ایمان می‌تواند به ابزاری برای سلطه، تبعیض و حتی نابودی بشر بدل شود. نمونه‌های بارز آن را می‌توان در سوءاستفاده از فناوری‌های پیشرفته در جنگ‌ها و تخریب محیط زیست مشاهده کرد. از منظر اندیشه اسلامی، ایمان نیرویی است که علم را در مسیر صحیح قرار می‌دهد و از انحراف آن جلوگیری می‌کند. مقام معظم رهبری در بیانات خود تأکید دارند که علم اگر با ایمان همراه نشود، ممکن است به ضرر انسانیت تمام شود. بنابراین، بررسی تأثیر ایمان بر رشد علمی ضرورتی انکارناپذیر است.

در آثار کلاسیک اسلامی، رابطه ایمان و علم همواره مورد توجه بوده است. راغب اصفهانی در مفردات ایمان را عامل هدایت عقل و علم می‌داند. ملاصدرا در اسفار بیان می‌کند که ایمان، روح معرفت را زنده می‌سازد و بدون آن علم صرفاً مجموعه‌ای از معلومات پراکنده خواهد بود. در دوران معاصر نیز اندیشمندانی چون شهید مطهری در تعلیم و تربیت در اسلام بر این باورند که علم بی‌ایمان همچون چراغی در دست دزد است که به جای هدایت، ابزار تخریب می‌شود. همچنین آیت‌الله جوادی آملی در اخلاق در قرآن ایمان را ضامن اخلاق علمی معرفی کرده است. افزون بر این، مقام معظم رهبری در بیانیه‌ها و سخنرانی‌های متعدد، بر پیوند ناگسستنی ایمان و علم برای تحقق تمدن نوین اسلامی تأکید کرده‌اند.

با وجود این پیشینه غنی، در بسیاری از تحقیقات اخیر، رابطه ایمان و علم به صورت کلی و مبهم مطرح شده و کمتر پژوهشی به‌طور نظام‌مند به ابعاد فردی و اجتماعی آن پرداخته است. برخی مطالعات به اخلاق علمی محدود شده‌اند و برخی دیگر تنها به انگیزش فردی بسنده کرده‌اند. از این رو، پژوهش حاضر درصدد است با رویکردی جامع، تأثیر ایمان را هم در سطح فردی (انگیزش، پایداری، اخلاق) و هم در سطح اجتماعی (اخلاق جمعی، سیاست‌گذاری، تمدن‌سازی) تبیین نماید.

هدف این پژوهش، روشن ساختن کارکرد ایمان در رشد علمی است. پرسش اصلی آن است که ایمان چگونه می‌تواند به‌عنوان نیرویی فردی و اجتماعی، به پیشرفت علمی و در نهایت تمدن‌سازی اسلامی کمک کند؟

این پژوهش به روش تحلیلی - اسنادی انجام شده است. منابع مورد استفاده شامل متون دینی، آثار اندیشمندان مسلمان و بیانات مقام معظم رهبری است. داده‌ها از طریق بررسی منابع کتابخانه‌ای گردآوری و سپس تحلیل محتوایی شده‌اند.

مقاله حاضر پس از مقدمه، در دو بخش اصلی تنظیم شده است: بخش نخست به «تأثیر ایمان بر توانمندی‌های علمی فردی» می‌پردازد و سه محور انگیزش پژوهشی، پایداری در علم‌آموزی و رعایت اخلاق علمی را بررسی می‌کند. بخش دوم با عنوان «تأثیر ایمان بر ظرفیت‌های علمی اجتماعی و نهادی» تدوین شده و شامل سه محور اخلاق جمعی، سیاست‌گذاری پژوهشی و تمدن‌سازی علمی است.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- ایمان

ایمان در لغت به معنای «ایمنی یافتن و اطمینان» است. ابن‌منظور در لسان‌العرب آورده است که «آمن» در اصل به معنای تصدیق همراه با آرامش قلبی است.^۱ راغب اصفهانی نیز در مفردات الفاظ القرآن ایمان را «تصدیق قلبی همراه با التزام عملی» تعریف کرده است.^۲

در اصطلاح قرآنی و کلامی، ایمان مجموعه‌ای است از معرفت قلبی، اقرار زبانی و عمل جوارحی. علامه طباطبایی در المیزان فی تفسیر القرآن بیان می‌کند که ایمان تنها باور ذهنی نیست، بلکه مستلزم پذیرش قلبی و پایبندی عملی است.^۳ همچنین، متکلمان امامیه ایمان را اعتقاد قلبی به اصول دین به همراه عمل صالح دانسته‌اند.^۴

^۱ ابن‌منظور، لسان‌العرب، ج ۱۳، ص ۲۳.

^۲ راغب اصفهانی، مفردات، ج ۱، ص ۲۵.

^۳ طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۳۷۱.

^۴ مفید، اوائل المقالات، ص ۵۲.

۱-۲-علم

علم در لغت به معنای «شناخت روشن و آشکار» آمده است. ابن منظور در لسان العرب می‌گوید: «العلم نقیض الجهل» یعنی علم ضد جهل است و به معنای دانستن همراه با یقین به کار می‌رود.^۱ فیروزآبادی نیز در قاموس المحيط علم را «ادراک شیء به حقیقت آن» دانسته است.^۲

در اصطلاح فلسفی، علم عبارت است از حضور معلوم نزد عالم. ابن سینا در الشفاء توضیح می‌دهد که علم عبارت است از صورت ذهنی شیء نزد نفس، چه این صورت با واسطه حاصل شود و چه بی‌واسطه.^۳ ملاصدرا در الحکمة المتعالیة فی الأسفار العقلیة الأربعة علم را نوعی وجود مجرد می‌داند که حقیقت شیء را برای عالم مکشوف می‌سازد.^۴

۲- تأثیر ایمان بر توانمندی‌های علمی در سطح فردی

ایمان در سطح فردی بیش از هر چیز بر انگیزه، پایداری و اخلاق پژوهشگر اثر می‌گذارد. نخست، باورهای دینی انگیزش درونی را برای یادگیری و کشف حقیقت تقویت می‌کند و پژوهشگر را از وابستگی صرف به انگیزه‌های بیرونی چون شهرت یا سود مالی باز می‌دارد. به تعبیر شهید مطهری، دانشمند مؤمن علم را وسیله‌ای برای خدمت به انسانیت می‌داند نه ابزاری برای قدرت‌طلبی.^۵ دوم، ایمان سبب پایداری و تاب‌آوری در مسیر دشوار تحقیق می‌شود؛ چنان‌که علامه طباطبایی در المیزان توضیح می‌دهد، اعتماد قلبی به خداوند پشتمانه‌ای برای تحمل رنج‌ها و سختی‌های معرفتی است.^۶ سوم، ایمان بنیان اخلاق علمی را شکل می‌دهد و پژوهشگر را به امانت‌داری در نقل، پرهیز از تحریف

۱. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۲، ص ۴۰۸.

۲. فیروزآبادی، قاموس المحيط، ج ۳، ص ۲۹۰.

۳. ابن سینا، الشفاء، ج ۱، ص ۴۲.

۴. صدرالدین شیرازی، الأسفار الأربعة، ج ۳، ص ۳۱۰.

۵. مطهری، تعلیم و تربیت در اسلام، ج ۲، ص ۹۸.

۶. طباطبایی، المیزان، ج ۲، ص ۳۷۱.

و رعایت حقوق دیگران فرا می‌خواند؛ همان‌گونه که آیت‌الله جوادی آملی در اخلاق در قرآن تأکید دارد، علم بدون اخلاق همچون سلاحی خطرناک خواهد بود.^۱

۱-۲- ایمان و انگیزش پژوهشی

ایمان در نگاه اندیشمندان اسلامی، نیرویی است که انگیزه درونی پژوهشگر را از سطح سودهای شخصی به افقی متعالی سوق می‌دهد. فرد مؤمن علم را صرفاً برای انباشتن اطلاعات یا دستیابی به جایگاه اجتماعی نمی‌جوید، بلکه آن را ابزاری برای خدمت به حقیقت و تعالی جامعه انسانی می‌داند. شهید مطهری تأکید دارد که علم اگر از هدف الهی جدا شود، به ابزاری در دست قدرت‌طلبان تبدیل خواهد شد، اما هنگامی که در خدمت ایمان قرار گیرد، انگیزه‌ای پاک و پایدار در پژوهشگر ایجاد می‌کند.^۲

این جهت‌دهی انگیزشی در بیانات مقام معظم رهبری نیز بارها برجسته شده است. ایشان در دیدار با نخبگان علمی تصریح کردند: «در سایه‌ی تقوا و پرهیزگاری و پاکدامنی و توجه به خدا، توانایی‌های نخبگان مضاعف خواهد شد».^۳ چنین نگاهی نشان می‌دهد که ایمان، پژوهشگر را از انگیزه‌های زودگذر همچون شهرت و سود مالی فراتر برده و او را به مشارکت در پروژه‌های تمدنی سوق می‌دهد. به این ترتیب، انگیزش ناشی از ایمان درونی‌تر، پایدارتر و معنوی‌تر از محرک‌های بیرونی است.

از منظر فلسفه اسلامی نیز، ایمان می‌تواند شوق دانستن و جست‌وجوی حقیقت را در انسان زنده نگه دارد. علامه طباطبایی در المیزان فی تفسیر القرآن توضیح می‌دهد که دل مؤمن از آرامش و امیدی برخوردار است که او را به جست‌وجوی بیشتر وامی‌دارد و از دلسردی و انحراف بازمی‌دارد.^۴ بنابراین،

^۱. جوادی آملی، اخلاق در قرآن، ج ۱، ص ۲۲۵.

^۲. مطهری، تعلیم و تربیت در اسلام، ج ۲، ص ۹۸.

^۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار نخبگان، ۱۳۹۲/۷/۱۷.

^۴. طباطبایی، المیزان، ج ۲، ص ۳۷۱.

۳-۳- ایمان و تمدن‌سازی علمی

فراتر از اخلاق جمعی و سیاست‌گذاری، ایمان در سطح اجتماعی بستر ساز تمدن‌سازی علمی است. تمدن اسلامی در گذشته هرگاه ایمان و علم در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند، دستاوردهایی بزرگ در فلسفه، پزشکی و ریاضیات داشته است. علامه طباطبایی در المیزان یادآور می‌شود که ایمان، انسان‌ها را به همبستگی اجتماعی و تلاش مشترک برای اهداف بلند سوق می‌دهد.^۱ این همبستگی اساس تمدن‌سازی علمی است.

مقام معظم رهبری نیز بر همین نکته تأکید دارند. ایشان در دیدار با رئیس‌ان دانشگاه‌ها و مراکز علمی تصریح کرده‌اند: «دانشگاه‌ها باید با تکیه بر ایمان، اخلاق، بصیرت سیاسی و هویت انقلابی نقش آفرین تمدن نوین اسلامی باشند».^۲ این سخن نشان می‌دهد که ایمان، علم را از سطح کاربردهای مقطعی فراتر برده و آن را به بخشی از پروژه تمدنی تبدیل می‌کند.

تمدن‌سازی علمی بر پایه ایمان، به معنای جهت‌دهی تولید علم به سمت عدالت، استقلال و خودکفایی ملی است. این نگاه، پژوهش را از ابزاری برای رقابت صرف بین کشورها به ابزار خدمت به بشریت ارتقا می‌دهد. در چنین چارچوبی، علم دیگر صرفاً ابزار تکنولوژیک نیست، بلکه حلقه‌ای از زنجیره تعالی انسان است.

در نتیجه، ایمان در سطح اجتماعی، علم را به موتور تمدن‌سازی تبدیل می‌کند؛ تمدنی که نه بر مبنای سلطه، بلکه بر اساس عدالت، معنویت و خدمت به بشر استوار خواهد بود. این همان افقی است که رهبر انقلاب و اندیشمندان اسلامی برای آینده علمی جامعه ترسیم کرده‌اند.

ایمان در نهایت افق علم را از سطح ملی به سطح تمدنی ارتقا می‌دهد. رهبر انقلاب در دیدار با جمعی از پرستاران تأکید کردند: «ما در تمدن اسلامی و در نظام مقدس جمهوری اسلامی که به سمت آن

^۱. طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص ۴۱۵.

^۲. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با رئیس‌ان دانشگاه‌ها و مراکز علمی، ۱۳۹۴/۰۸/۲۰.

تمدن حرکت می کند، این را هدف گرفته ایم که دانش را همراه با معنویت پیش ببریم»^۱. به بیان دیگر، ایمان نه تنها محرک فردی یا نهادی بلکه موتور محرکه تمدنی علم است.

تاریخ اسلام گواهی روشن بر این موضوع است. در دوران طلایی تمدن اسلامی، ایمان دینی بستر شکل‌گیری نهادهای علمی چون دانشگاه نظامیه بغداد یا رصدخانه مراغه شد. این نهادها فقط به تولید علم بسنده نکردند، بلکه با پیوند دادن پژوهش به ارزش‌های دینی و اجتماعی، مسیر تمدنی امت اسلامی را ترسیم کردند. چنین تجربه‌ای نشان می‌دهد که ایمان می‌تواند علم را به خدمت تمدن‌سازی بیاورد.

علامه طباطبایی نیز در المیزان بیان می‌کند که ایمان در بعد اجتماعی، انسان‌ها را به همبستگی و تلاش مشترک برای اهداف بلند سوق می‌دهد^۲. بر همین اساس، تمدن‌سازی علمی بدون ایمان، به رقابت‌های صرفاً مادی و گاه ویرانگر می‌انجامد؛ اما با ایمان، علم در خدمت عدالت، معنویت و تعالی انسانی قرار می‌گیرد.

^۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با جمعی از پرستاران، ۱۳۷۶/۰۶/۱۹.

^۲. طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص ۴۱۵.

نتیجه گیری

یافته‌های این پژوهش نشان داد که ایمان در منظومه فکری مقام معظم رهبری، عاملی کلیدی در رشد علمی است. ایمان در سطح فردی، پژوهشگر را از انگیزه‌های زودگذر فراتر برده و او را به اهداف متعالی و خدمت به جامعه انسانی سوق می‌دهد. علم آموزی با ناملایمات و سختی‌هایی همراه است که ایمان سبب پایداری در این مسیر می‌شود. همچنین ایمان فضای علمی را اخلاق‌محور ساخته و مسیر پژوهش را به سوی امانت داری در نقل و صداقت در ارائه داده‌ها هدایت می‌کند.

بر اساس بیانات رهبری، علم زمانی ارزشمند است که در خدمت نیازهای جامعه و حل مسائل واقعی قرار گیرد. این نگاه سبب می‌شود منابع محدود پژوهشی به سمت اهدافی حرکت کنند که هم توسعه علمی و هم پیشرفت اجتماعی را تضمین می‌نماید. از سوی دیگر، ایمان چارچوبی برای اخلاق علمی فراهم می‌کند. رعایت امانت علمی، پرهیز از سرقت ادبی و توجه به حقوق پژوهشگران در پرتو ایمان معنا می‌یابد. چنین فضایی نه تنها اعتماد متقابل را در جامعه علمی تقویت می‌کند، بلکه به ارتقای کیفیت تولید علم نیز می‌انجامد. یکی از عرصه‌های مهم اثرگذاری ایمان در سطح اجتماعی، حوزه سیاست‌گذاری پژوهشی است، پیشنهاد می‌شود سیاست‌گذاران علمی کشور به تقویت بعد معنوی و اخلاقی در نهادهای علمی توجه ویژه داشته باشند. بنابراین ترکیب ایمان و علم، موتور اصلی تحقق تمدن نوین اسلامی است، تمدنی که نه بر مبنای سلطه بلکه بر اساس عدالت، معنویت و خدمت به بشر استوار خواهد بود.

بنابراین ایمان نه تنها محرک روانی و اخلاقی، بلکه زیر بنای راهبردی برای هدایت علم در مسیر رشد فردی، اجتماعی و تمدنی است؛ مسیری که علم را در خدمت انسانیت و ساخت تمدنی اخلاق‌محور قرار می‌دهد.

منابع

*قرآن کریم

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، **لسان العرب**، دار صادر، بیروت، ۱۴۱۴ق.
۲. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، **مفردات الفاظ القرآن**، دارالقلم، دمشق، ۱۴۱۲ق.
۳. فیروزآبادی، مجدالدین محمد بن یعقوب، **القاموس المحیط**، دارالمعرفه، بیروت، ۱۴۱۵ق.
۴. ابن سینا، حسین بن عبدالله، **الشفاء**، المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر، بیروت، ۱۹۸۵.
۵. صدرالدین شیرازی (ملاصدرا)، **الحکمة المتعالیة فی الأسفار العقلیة الأربعة**، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۳۸۳ق.
۶. طباطبایی، سید محمدحسین، **المیزان فی تفسیر القرآن**، دفتر انتشارات اسلامی، قم، ۱۳۷۴.
۷. مطهری، مرتضی، **تعلیم و تربیت در اسلام**، انتشارات صدرا، تهران، ۱۳۶۹.
۸. شیخ مفید (محمد بن محمد بن نعمان)، **اوائل المقالات**، انتشارات کنگره شیخ مفید، قم، ۱۴۱۳ق.
۹. جوادی آملی، عبدالله، **اخلاق در قرآن**، نشر اسراء، قم، ۱۳۸۵.
۱۰. جوادی آملی، عبدالله، **منزلت عقل در هندسه معرفت دینی**، نشر اسراء، قم، ۱۳۸۶.
۱۱. خامنه ای، سیدعلی، **بیانات در دیدار با نخبگان جوان**، پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری، ۱۳۸۵/۰۶/۲۵.
۱۲. _____ **بیانات در دیدار اساتید دانشگاه ها**، پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری، ۱۳۸۸/۰۶/۰۸.

۱۳. _____ **بیانات در دیدار نخبگان جوان،** پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲/۰۷/۱۷.
۱۴. _____ **بیانات در دیدار با جمعی از پرستاران** پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری، ۱۳۷۶/۰۶/۱۹.
۱۵. _____ **بیانات در دیدار اساتید دانشگاه ها،** پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۰۶/۰۲.
۱۶. _____ **بیانات در دیدار با رؤسای دانشگاه ها و مراکز علمی،** پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری، ۱۳۹۴/۰۸/۲۰.
۱۷. _____ **کارکردهای قدرت علمی در اندیشه مقام معظم رهبری،** مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۹۸/۰۹/۰۸.
۱۸. _____ **بیانات در پایان مراسم عزاداری اربعین حسینی،** پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری، ۱۴۰۱/۰۶/۲۶.
۱۹. _____ **بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با جمعی از استادان، نخبگان و پژوهشگران دانشگاه،** پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷/۰۳/۲۰.